

Kan man kombinera sig till en jämställd slöjd?

Erik Sigurdson

Umeå Universitet

I denna text analyseras materialkombinationer som jämställdhetsstrategi i slöjdundervisningen. Genom exempel ur fackpressen, Skolverkets publikationer och det genusvetenskapliga forskningsläget i slöjd, visar analysen att nuvarande otydlighet kring materialkombinationer kan utmana såväl klassifikationen av slöjdämnet som jämställdhetsarbetet.

Kan man kombinera sig till en jämställd slöjd?

Ordet **kombinera** har nu befestat sin position i slöjdämnets styrdokument. Skolverket uppmuntrar slöjdlärare att kombinera "... till exempel ull och plåt, textil och glas, betong och trä..." (Skolverket, 2022b, s.12). Kombinationen av de traditionella slöjdmaterialen ska bidra med "pedagogiska värden" (ibid), och när man läser det centrala innehållet för årskurserna 7-9 i kursplanen för slöjd (Skolverket, 2022a) står bland annat att slöjd är ett "undersökande av olika material och hantverkstekniker utifrån deras kombinations- och konstruktionsmöjligheter". Formuleringen i kursplanen kan verka oskyldig, men det är första gången som ordet **kombination** placeras före **konstruktion** i samma mening i slöjdens styrdokument. Det är i och för sig rimligt att kombinationen sätts först, med tanke på att det inte finns några etablerade konstruktioner av plåt och ull. Det går att tolka meningen som att kombinationen av material nu har blivit ett självändamål, och då behöver dess "pedagogiska värden" granskas. Ett pedagogiskt värde tycks vara att det skulle leda till ökad jämställdhet i slöjdämnet, och det är det antagandet som framför allt granskas i den här texten. Konsekvenser för slöjdens organisering berörs också som en del i analysen.

Ord betyder mycket även i slöjdämnet, trots ämnets hantverksfokus. Bernstein (2000) menar att skolämnen delvis klassificeras genom språket. Starkt klassificerade skolämnen har ett ämnesspråk och regler som exkluderar obehöriga, medan svagt klassificerade ämnen är språkligt öppna och mindre reglerade (Bernstein, 2000, s. 9). Samtidigt kan man tvärtom argumentera för att slöjd är ett starkt klassificerat skolämne, baserat på salar, verktyg och material snarare än språk och styrdokument (Sigurdson, 2014). När Borg (2016) analyserar tidigare kursplaner för slöjd, blir det tydligt hur otydliga formuleringarna blir, när slöjd ska beskrivas oberoende av material:

"Styrdokumentet har innehållsmässigt blivit otydligare, när de karaktäristiska formuleringarna och facktermerna för respektive materialområde inte längre kan användas i den gemensamma texten."

(Borg, 2016, s. 45)

Otydliga beskrivningar av slöjdundervisning kan tolkas som ett språkligt friutrymme, eftersom slöjdämnet fortfarande klassificeras genom dess material och salar, snarare än ord. Men kombinationsordet tycks utmana denna **materiella klassifikation**, och blir därför ett intressant exempel på kampen mellan ord och material i slöjdämnet.

Ordet kombinera går många ärenden

Som lärarutbildare och slöjdforskare är min upplevelse att kombinationsordet dyker upp i diskussionen kring materialgemensamma slöjdsalar, men också i jämställdhetsdebatten inom slöjd. Ofta smälter dessa två diskussioner samman i ett gemensamt ärende. Följande exempel från fackpressen kan illustrera detta. I artikeln *För och emot delade slöjdsalar* (Grundskolläraren, 2017) intervjuas slöjdlärare med olika uppfattningar huruvida slöjdundervisning ska ske i materialspecifika salar eller i en gemensam sal. De lärare som argumenterar för en gemensam sal tonar ner materialens betydelse: "Det är inte materialet som är viktigt. För mig handlar det mer om processen och skapandet i sig...", säger en av slöjdlärarna (Grundskolläraren, 2017). Ett skäl som anges för just hennes gemensamma slöjdsal är att skolan behövt fler traditionella klassrum, och att en av de två slöjdsalarna på det här sättet kunnat avvaras. En annan av de intervjuade lärarna beskriver traditionella slöjdsalar som skrämmande för barnen, och en tredje lärare påpekar att: "Vi har ett uppdrag i [sic] att jobba mot normer och genom att arbeta kvar på gammalt vis förstärker man ju de traditionella könsrollerna".

Citaten fångar en önskan om att lämna könsuppdelningen genom att tona ner traditionella material och slöjdsalar, men också att spara kostnader genom att avveckla en slöjdsal, eftersom slöjddämnet "process" och "skapande" förutsätts ske ändå. Men kombinationsordet uttrycks explicit först i slutet av artikeln, när en av slöjdlärarna säger: "Jag kan bli förvånad över att inte fler rektorer sätter ned foten och säger att vi nu jobbar efter Lgr 11 och att det innebär att materialen ska kombineras..." (Grundskolläraren, 2017). I en annan artikel i samma tidskrift, förekommer en liknande formulering då den nya gemensamma slöjdiriktningen på skolan ska försvaras: "Enligt kursplanen ska ju slöjddämnet centrala innehåll redan från början handla om att kombinera olika material" (Grundskolläraren, 2020). Också här bli kombinationsordet bestämmande för slöjdsalarnas existens och utseende, eller snarare att slöjdsalarna i alla fall inte ska se ut som förut. Jämställdhetsargumentet förekommer inte här, utan kombinationen motiveras av att det står i kursplanen, kort och gott.

Man får lätt intrycket att kombinationsordet är entydigt, givet lärarcitaten ovan, men det verkar inte stämma. I den nationella utvärderingen av slöjddämnet framgår exempelvis hur otydligt kombinationen av material skrivits fram i Lgr 11:

"Men kursplanen [Lgr 11] föreskriver inte i vilken omfattning de olika delarna i det centrala innehållet ska ingå i undervisningens genomförande, vilket innebär att eleverna kan få kombinera materialen under varenda slöjdlektion, eller vid något enstaka arbetsområde under varje stadium (materialens kombinationsmöjligheter gäller också för årskurs 4-6)" (Skolverket 2015, s.107)

Otydligheten kring kombinationsordet förstärks ytterligare i min läsning av Skolverkets stödmaterial *Slöjd som ett samlat kunskapsämne* (Frohagen, 2023). Här är jämställdhetsperspektivet explicit, och kombinationer av material antas här bidra till normbrytande beteenden och minskad könsuppdelning i skolslöjden. Materialspecifika lärmiljöer beskrivs som viktiga, men också problematiska, eftersom de olika materialinriktningarna görs synonyma med den traditionella könsuppdelningen av elever i respektive materialslag. De materialspecifika salarna kan enligt Frohagen relativiseras genom att ett skruvstycke för metall placeras i textilsalen, eller textilier, garner och textila verktyg läggs in i trä- och metallslöjdsalen. Stödmaterialen illustrerar en stark tillit till elevens egen förmåga att själva kombinera material. Denna tillit ligger helt i linje med det synsätt på slöjdeleven som varit gällande i de "process- och utvecklingsfokuserade" kursplanerna från förr där elevens "inneboende förmåga" och självständighet utgjort norm i slöjddämnet (Borg, 2016, s.35 f). I stödmaterialen föreslås en materialdjup slöjd, men som "...samtidigt **bjuder in** till materialkombinationer..." (Frohagen, 2023, s.7, min markering). Det är svårt att avgöra på vilken evidens denna strategi vilar. Det är problematiskt eftersom den starka könsuppdelningen i slöjddämnet inom genusforskningen snarare betraktats som en konsekvens av elevens "fria" val. När elever väljer materialinriktning i slöjd, sker elevens val i stor utsträckning enligt rådande könsmonster (Skolverket, 2015), som en slags "frihetens paradox" (se Wikberg, 2014). Det är inte alltid lätt för elever att utmana dessa könsstrukturer själva, visar den starka kopplingen mellan kön och valfrihet i slöjd.

Implikationer för jämställdhet och slöjdsalar

Om minskad könsuppdelning bland eleverna i relation till slöjdmaterialet skulle vara en del av materialkombinationens pedagogiska värde, finns det skäl att vara kritisk. Det finns skolforskning som visar att könsuppdelningen upprätthålls av eleverna själva i ett så kallat **gränsarbete** (eng. Border work. Thorne, 1993, s. 64). Detta sker inte bara i skolans specialsalar (Wikberg, 2014; Petersson, 2007; Sigurdson, 2014) men också sparsamt möblerade rum som till exempel skolkorridorer (Öqvist, 2009), och traditionella klassrum (Kärnebro, 2013; Rosvall, 2012). Elever skapar alltså själva en könsuppdelning precis som vi vuxna ofta gör när vi sätter oss könsuppdelat i fikarummet på arbetsplatsen, eller väljer olika kläder. Också i en slöjdsal med alla material representerade finns det alltså en betydande risk för gränsarbete om materialkombinationer är vagt definierade. Det ger två tydliga implikationer. **Den första implikationen** handlar alltså om att materialkombinationer i sig inte nödvändigtvis skapar en minskad könsuppdelning i slöjdsalen. Strategin kan snarare förstärka gränsarbetet hos eleverna på andra sätt, eller förfina gränsarbetet. **Den andra implikationen** gäller den starka materiella klassifikationen av slöjdämnet genom dess salar, material och verktyg. De begränsade exemplen från fackpressen och Skolverket ger vid handen att materialspecifika lokaler överges på vag begreppslig grund, inte minst jämställdhetsargumentet. Slöjdämnet riskerar att bli genomgående svagt klassificerat om varken orden eller materialet är tydligt definierade.

En alternativ strategi för jämställdhetsarbetet?

Så hur kan jämställd slöjdundervisning bedrivas utan att materialspecifika salar offras och ämnets klassifikationen försvagas? I Skolforskningsinstitutets forskningsöversikt *Aktivt jämställdhetsarbete i undervisningen* (2024) betonas såväl mångfald som tydlig struktur som jämställdhetsstrategi. Läraren bör "... vidga elevernas intressen och kunskaper om **olika ämnen** och yrken..." [min markering], samt försöka skapa "...en tydlig struktur och konkreta mål..." i undervisningen (s. 40). Också Skåreus m.fl. (2018) föreslår en tydligt strukturerad slöjdundervisning, där elevernas gränsarbete inte ges utrymme genom så kallade fria val. Med en stark struktur från läraren så "... tvingas till exempel inte eleverna att välja bort någon av slöjdarterna..." (s. 179) En alternativ strategi kan alltså vara att läraren tar ansvar för att alla elever möter alla material utan att överlåta detta på elevens fria val, och därmed könsstrukturen. Slöjdlärare tar redan detta ansvar i mellanstadiet genom att inte överlåta valet av materialinriktning på eleverna (Skolverket, 2015). Genom att hjälpa eleverna till **olika ämnen** snarare än till **ett ämne** skulle kanske elevernas frihet oberoende av kön kunna säkras. Detta förutsätter i så fall en fortsatt stark materiell klassifikation av slöjdämnet.

Referenser

1. Bernstein, Basil (2000) *Pedagogy, symbolic control and identity. Theory, research ,critique.* Revised edition. Maryland: Rowman & Littlefield publishers, inc.
2. Borg, Kajsa (2016). Vem har makten och ansvaret för utveckling eller avveckling av ett skolämne? Tilde no. 16 (29-88).
3. Frohagen, Jenny (2023). Slöjd som samlat kunskapsämne. <https://larportalen.skolverket.se/api/resource/P03WCPLAR173369>
4. Grundskolläraren (2017). För och emot delade slöjdsalar. <https://www.vilarare.se/grundskollararen/annat/for-och-emot-delade-slojdsalar/>
5. Grundskolläraren (2020). Här suddas gränsen ut mellan mjuk och hård slöjd.
6. <https://www.vilarare.se/grundskollararen/skapande-amnen/har-suddas-gransen-ut-mellan-mjuk-och-hard-slojd/>
7. Kärnebro, Katarina (2013) Plugga stenhårt eller vara rolig? Normer om språk, kön och skolar- bete i identitetsskapande språkpraktiker på fordonsprogrammet. Umeå: Umeå universitet
8. Petersson, Monica (2007) Att genuszappa på säker eller minerad mark. Hem- och

- konsumentkunskap ur et könsperspektiv. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
9. Rosvall, Per-Åke (2012) "...det vore bättre om man kunde vara med och bestämma hur det skulle göras..." En etnografisk studie om elevinflytande i gymnasieskolan. Umeå: Umeå universitet.
 10. Sigurdson, Erik (2014). Det sitter i väggarna. En studie av trä- och metallslöjdsalens materialitet, maskunlinitet och förkroppsliganden. Umeå: Umeå universitet
 11. Skolforskningsinstitutet (2024). Aktivt jämställdhetsarbete i undervisningen. Skolforskningsinstitutets systematiska forskningssammanställningar. Östertälje tryckeri.
 12. Skolverket (2015). Slöjd i grundskolan. En nationell ämnesutvärdering i årskurs 6 och 9. Rapport 425. Stockholm: Fritzes.
 13. Skolverket (2022a). Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2022. Stockholm: Fritzes.
 14. Skolverket (2022b). Kommentarmaterial till kursplanen i slöjd - grundskolan. Stockholm: Fritzes
 15. Skåreus, Eva; Sigurdson, Erik; Wikberg, Stina (2018) Sammanfattande reflektioner, i: E. Skåreus (red.) Estetiska ämnen och genus. Malmö: Gleerups.
 16. Thorne, Barrie (1993). Gender play: girls and boys in school. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
 17. Wikberg, Stina (2014). Bland självporträtt och parafraaser. Om kön och skolans bildundervisning Umeå: Umeå universitet.
 18. Öqvist, Anna (2009) Skolvardagens genusdramaturgi. En studie av hur femininiteter och maskuliniteter görs i år 5 med ett särskilt fokus på benämningar som hora och kärring. Luleå: Institutionen för Pedagogik och lärande.